

EWA GŁOWACKA

Instytut Badań Informacji i Komunikacji, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: egt@umk.pl

ORCID 0000-0001-9538-9386

MAŁGORZATA KISIŁOWSKA-SZURMIŃSKA

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii

Uniwersytet Warszawski

e-mail: mdkisilo@uw.edu.pl

ORCID 0000-0001-5733-5424

NATALIA PAMUŁA

Instytut Badań Informacji i Komunikacji, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: napa@umk.pl

ORCID 0000-0002-0686-7268

POSTAWY, OPINIE I PRAKTYKI ZWIĄZANE Z PUBLIKOWANIEM W ZASOBACH OPEN ACCESS POLSKICH PRZEDSTAWICIELI NAUK O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH

Ewa Głowacka, prof. dr hab., pracuje w Katedrze Badań Przestrzeni Informacyjnej w Instytucie Badań Informacji i Komunikacji UMK. Jej zainteresowania badawcze to: architektura informacji, kompetencje informacyjne i medialne, komunikacja naukowa w naukach społecznych, ekologia informacji, zarządzanie jakością w systemach informacyjnych.

Małgorzata Kisilowska-Szurmińska, dr hab., prof. UW, pracuje na Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jej zainteresowania badawcze obejmują kompetencje informacyjne, czytelnictwo i recepcję mediów, komunikację naukową. Wybrane publikacje: Kisilowska-Szurmińska, M. (2024). Information Overload as a Burden and a Challenge. What Can We Learn for Information Literacy?. In: Świgoń M., Głowacka E., Kisilowska-Szurmińska M., *Academia.edu, ResearchGate, Google Scholar, Scopus i Publons (Web of Science)* – szczegółowa analiza obecności reprezentantów nauk o komunikacji społecznej i mediach. „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2022 nr 2(18) s. 83-101, DOI: 10.31648/mkks.7182; Paul, M., Deja, M., Kisilowska-Szurmińska, M., Głowacka, E., Świgoń, M., Wojciechowska, M. (2024). Understanding information literacy among doctoral students: An ILDoc model and assessment tool. *The Journal of Academic Librarianship*, 50(2), 102855, <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2024.102855>.

Natalia Pamuła, dr nauk społecznych w dyscyplinie nauki o komunikacji społecznej i mediach, adiunktka w Instytucie Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Interesuje się wyszukiwaniem informacji w środowisku cyfrowym, otwartą nauką, grami i grywalizacją w edukacji informacyjnej, mediami społecznościowymi jako środowiskiem informacyjno-komunikacyjnym. Współtwórczyni praktycznych kursów e-learningowych, m.in. „Bibweb” (realizowany przez Fundację Bertelsmanna, Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie, Komisję Wydawnictw Elektronicznych SBP EBIB oraz Instytut INiB UMK) i „Login: biblioteka” (realizowany na potrzeby Programu Rozwoju Bibliotek, przy udziale Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności oraz Fundacji Billa i Mellindy Gatesów). Wśród jej publikacji znajduje się autorska monografia *Ukryty Internet jako przedmiot edukacji informacyjnej* (2015), jest także współautorką publikacji *Metody i narzędzia budowania społecznej odporności na dezinformację: od fact-checkingu po edukację medialną* (2024). Wieloletnia współpracowniczka The Directory of Open Access Journals.

SŁOWA KLUCZOWE: Komunikacja naukowa. Open Access. Praktyki. Postawy. NoKSiM.

ABSTRAKT: **Teza/cel artykułu** – badanie miało na celu poznanie praktyk, opinii i postaw polskich naukowców, należących do NoKSiM związanych z publikowaniem swoich prac i danych badawczych w różnych zasobach połączonych z OA. **Metody badań** – analiza statystyczna i jakościowa; dane pozyskano z ankiety CAWI. **Wyniki** – najważniejszym rezultatem jest zaobserwowanie dużego poziomu znajomości pojęcia i zasobów OA oraz sporego zaangażowania w publikowanie w tych zasobach. Zauważono, że postawy wobec publikowania w OA są w dużej mierze otwarte i pozytywne, jednak można też wskazać postawy re-

aktywne bądź negatywne, wynikające z wielu powodów, które przedstawiono w tekście. **Wnioski** – istnieje potrzeba dalszego rozwijania wiedzy i kompetencji naukowców związanych z publikowaniem w OA, co powinno przyczynić się do zmian postaw i praktyk w tym zakresie, a także zmiany podejścia uczelni do finansowania oraz ewaluacji takich publikacji.

WPROWADZENIE

Otwarte publikowanie na dobre wrosło już w krajobraz współczesnej komunikacji naukowej, zarówno na świecie, jak i w Polsce. Minęło już dziesięciolecie od czasu opublikowania ważnych dokumentów programowych w tym aspekcie (Deklaracja budapesztańska i berlińska), a dyskusję na temat otwartego publikowania naukowego wzmocniły jeszcze postulaty Planu S¹. Liczne inicjatywy związane z otwartym dostępem zwiększają świadomość środowiska naukowego w tym zakresie, ale liczba wątków w dyskusji (np. aspekt dostępności, finansowy, prawny, prawnoautorski, majątkowy, ewaluacyjny, osobisty) na ten temat nie ułatwia wcale dobrej orientacji w temacie. Przedstawione poniżej badania wpisują się w ten nurt, pokazując postawy, opinie i praktyki w tym zakresie polskich naukowców z dyscypliny nauk o komunikacji społecznej i mediów.

LITERATURA PRZEDMIOTU

Badania nad recepcją i zrozumieniem otwartego dostępu w środowisku naukowym wciąż trwają i mają różne oblicza – od zakrojonych na międzynarodową skalę po lokalne, przeprowadzone na niewielkich grupach reprezentujących wybrane środowisko naukowe. Jednym z największych badań ankietowych wykonanych do tej pory jest The SOAP (Study of Open Access Publishing). W tym projekcie przeprowadzono wielkoskalowe badanie na temat postaw, zachowań, oczekiwań i doświadczeń naukowców związanych z publikowaniem w otwartym dostępie. To badanie jest szczególnie istotne dla niniejszego tekstu, gdyż część kwestionariusza badawczego SOAP została wykorzystana jako punkt wyjścia do konstruowania narzędzia w prezentowanych badaniach. Takie podejście zastosowano celowo, aby umożliwić porównanie wyników i wskazanie potencjalnych różnic lub podobieństw.

¹ Plan S to inicjatywa agencji i fundacji finansujących badania naukowe zrzeszonych w cOAlition S, zawiązanej we wrześniu 2018 r. Narodowe Centrum Nauki należy do koalicji od samego początku jej istnienia. Plan S zakładał wprowadzenie od 2021 r. natychmiastowego otwartego dostępu do publikacji naukowych opisujących rezultaty badań finansowanych z publicznych, lub niepublicznych, grantów przyznanych przez krajowe, regionalne lub międzynarodowe instytucje finansujące i rady ds. badań naukowych (por. *Plan S*, b.d.).

W ramach przeprowadzonego badania kwestionariuszowego SOAP zgromadzono ponad 35 tys. odpowiedzi od badaczy rekrutujących się z różnych dyscyplin i ośrodków naukowych na całym świecie. Badanie SOAP, którego wyniki opublikowano w 2011 r., ujawniło ogromne poparcie dla idei otwartego dostępu, przy jednoczesnym ujawnieniu obaw związanych z finansowaniem i wątpliwościami dotyczącymi jakości (a właściwie jej postrzegania przez ewaluatorów) w takim modelu publikowania (Dallmeier-Tiessen i in., 2011). Najliczniejszą grupę respondentów w tym projekcie stanowili przedstawiciele nauk biologicznych i medycznych, a następnie nauk społecznych. Wśród badanych przeważało pozytywne nastawienie do koncepcji otwartego dostępu, wskazywali oni na korzyści dla autorów i odbiorców tak udostępnianych opracowań. W wynikach jednak uwidoczniło się także bariery, które dostrzegają ankietowani. Wśród nich jako najczęściej występujące wskazywano bariery finansowe (wysokie opłaty za publikację, brak źródeł finansowania), brak dostępności publikacji (odmowa publikacji lub wskazywany brak znajomości czasopism z reprezentowanej dyscypliny), nawyki, preferencje i „marka” czasopism (wskazywano na wybór wysoko ocenianych czasopism z poszczególnych dyscyplin, które mają określony wskaźnik wpływu), jakość czasopism (postrzeganie czasopism otwartych jako niskojakościowych, z trudnym do oszacowania wpływem, bez znaczących wskaźników bibliometrycznych), planowanie późniejszych publikacji własnych w tym modelu, niewiedza na temat otwartego modelu publikowania oraz nieznanostwo właściwych czasopism publikujących w ten sposób) (Dallmeier-Tiessen i in., 2011; Marcinek, 2012). Ankietowanych, którzy zadeklarowali choć jedną publikację autorską w modelu otwartym, zapytano o poniesione koszty (co wydaje się szczególnie interesujące wobec faktu, że aspekt finansowy wskazywano jako największą barierę dla tego sposobu publikowania). Z tej grupy ok. 50% respondentów przyznało, że nie poniosło żadnych kosztów w związku z publikacją *open access*, choć dostrzegalna jest tu przewaga nauk humanistycznych i społecznych nad przyrodniczymi i technicznymi. Wyniki polskich naukowców w badaniu SOAP nie odbiegają znacząco od pozostałych. Polscy badacze wyróżnili się na tle całej badanej grupy osób tym, że rzadziej identyfikowali publikowanie otwarte z dobrem publicznym. Zgłosili też obawy co do ograniczenia funduszy na badania, które spowodowane być może upowszechnieniem otwartego publikowania, paradoksalnie wskazując jednak ten model jako bardziej korzystny ekonomicznie. Dostrzeżony został także potencjał otwartego dostępu jako wsparcia do upowszechniania wyników badań naukowych i wzrostu wskaźników cytowań. (Nieżgódka i in., 2011).

Należy także zauważyć, że wyniki badań, pokazujące postawy i motywacje naukowców w zakresie otwartego dostępu, publikowane były już wcześniej, choć często są to opracowania cząstkowe.

Opublikowane w 2006 r. wyniki kilku brytyjskich badań przeprowadzonych wśród naukowców pokazały, że około 25% badanych umieściło kopie swoich artykułów na własnej stronie internetowej (lub stronie swojego wydziału), około 20% ma artykuły zamieszczone w repozytorium instytucjonalnym, o których archiwizację zadbało samodzielnie, zaś jeszcze mniejsza liczba ankietowanych zamieściła je w repozytoriach dziedzinowych. Około 25% badanych zadeklarowało, że przesłali co najmniej jeden artykuł do czasopisma o otwartym dostępie, a 49% stwierdziło, że zamierza to zrobić w ciągu najbliższych trzech lat. Ustalono też, że w tamtym czasie ponad 30% badaczy nie jest świadoma możliwości w zakresie autoarchiwizacji prac. Projekty te wykazały, że respondenci nie są zaznajomieni z zasadami otwartego dostępu, choć deklarują, że znają tę problematykę. Alma Swan przypisuje ten stan rzeczy mitom, przekłamaniom i stereotypom, które narosły wokół tego zjawiska. Wskazuje ona, że pewną pułapką jest sama nazwa „otwarty dostęp”, która jest interpretowana jako „większa dostępność”, na co ankietowani odpowiadają, że mają wystarczający dostęp do materiałów naukowych w swojej dziedzinie. Tymczasem nie dostrzegają, że OA ma służyć wzmocnieniu rozpowszechniania badań i maksymalizacji potencjalnego wpływu ich pracy w środowisku naukowym, który to czynnik wskazali jako najistotniejszą motywację publikowania. W przypadku czasopism otwartych autorzy, którzy publikowali już w takich periodykach twierdzą, że chcieli zapewnić bezpłatny dostęp do wyników swoich badań wszystkim czytelnikom. Natomiast respondenci, którzy zadeklarowali, że nie korzystali z takich czasopism – że nie znają takich periodyków w swojej dyscyplinie na tyle, by zamieszczać w nich swoje prace. Naukowcy wskazywali, że nie wiedzą na czym polega ten proces autoarchiwizacji, uważali, że naruszy to umowę dotyczącą praw autorskich z wydawcą, że zajmie to zbyt dużo czasu i że będzie to trudne. W odrębnym badaniu zapytano, jak zareagowaliby na wymóg pracodawcy lub grantodawcy dotyczący udostępnienia ich pracy poprzez samoarchiwizację w otwartym repozytorium. Zdecydowana większość (81%) stwierdziła, że chętnie przystałaby na taki warunek, 14% zrobiłoby to niechętnie, a tylko 5% stwierdziło, że w ogóle się do tego nie zastosuje (Swan, 2006).

Wcześniej niż SOAP dane na ten temat opublikowano także po przebadaniu pracowników naukowych uniwersytetów publicznych w Tanzanii. Uzyskano bardzo podobne wyniki – nastawienie do publikowania otwartego wśród badaczy było w większości pozytywne, choć częściej deklarowali oni korzystanie z otwartego dostępu jako odbiorcy treści niż jako autorzy publikacji. Jako powody takiego działania wskazano niedostateczne umiejętności, brak polityk wspierających publikowanie otwarte i obawy badaczy wynikające z upowszechnionych uprzedzeń (wątpliwości dotyczące jakości publikacji, długoterminowej archiwizacji

treści otwartych, utraty kontroli i praw autorskich do własnej publikacji, braku umiejętności w zakresie ICT). Jednocześnie wyniki badań pokazują, że oczekiwania naukowców tanzańskich w zakresie wsparcia koncentrowały się w tamtym czasie na udostępnianiu przez biblioteki uczelniane repozytoriów instytucjonalnych oraz wsparciu w procesie samoarchiwizacji (Dull, Minishi-Majanja, 2009). W 2010 r. opublikowano także wyniki dwóch badań przeprowadzonych w 2008 r. wśród naukowców brytyjskich. Potwierdziły one dużą nieświadomość badaczy dotyczącą uregulowań w macierzystych instytucjach naukowych w zakresie polityki otwartości czy posiadania repozytorium instytucjonalnego. Można też zauważyć, że wykazali się oni sporą nieufnością do modelu otwartego, zarówno jako użytkownicy, jak i autorzy. Warto wspomnieć, że to badanie pokazało istniejące w tamtym czasie wyraźne różnice między dyscyplinami. Naukowcy reprezentujący nauki fizyczne i biomedyczne okazali się bardziej niż inni świadomi otwartego podejścia do nauki. Wydaje się, że jest to związane z dostępnością i rozpowszechnieniem znaczących archiwów o otwartym dostępie w tych dyscyplinach oraz faktem, że publikowania otwartego wymagają grantodawcy. Wydaje się, że niewiedza na temat OA była największa w dyscyplinach, w których tradycyjnie kładzie się nacisk na publikowanie wyników badań w formie monograficznej, a wydawanie monografii naukowych w otwartym dostępie było wówczas dużo mniej rozpowszechnione niż obecnie. Zauważono, że choć brytyjskie instytucje naukowe udostępniały już wówczas powszechnie repozytoria cyfrowe, tylko 23% respondentów zdeponowało w nich materiały w ciągu pięciu lat poprzedzających badanie (Creaser, 2010).

W 2013 r. opublikowano badania brytyjskie w ramach projektu PEER, w których sprawdzano postawy i umiejętności naukowców w zakresie autoarchiwizacji treści w repozytoriach OA (dalej także OAR). Niemal połowa badanych zadeklarowała, że ich prace znajdują się w repozytoriach otwartych, ale za ich zdeponowanie odpowiadały osoby trzecie. Ciekawe ustalenia poczyniono w zakresie zależności między wersją deponowanego dokumentu a reprezentowaniem określonej dyscypliny. Naukowcy z nauk ścisłych, społecznych, humanistycznych i artystycznych byli skłonni do deponowania preprintów lub wersji tekstu po recenzjach (tzw. druga wersja rękopisu), podczas gdy przedstawiciele nauk medycznych nie byli pewni jaką wersję ich tekstu przechowuje się w OAR, co jest zbieżne z ich deklaracjami o powierzeniu tej czynności innym osobom (Spezi i in., 2013).

W 2016 r. opublikowano wyniki badań dotyczące deponowania w otwartym dostępie rozpraw doktorskich powstałych na Uniwersytecie Medycznym w Lublinie. Ich autorka konkluduje, że osoby, które na pierwszym roku studiów doktoranckich miały szkolenie z zakresu ochrony własności intelektualnej są bardziej świadome swoich praw i aktyw-

nie z nich korzystają. Udostępniają swoje doktoraty korzystając z drogi repozytoryjnej, jednocześnie ograniczając użytkownikom możliwość kopiowania ich treści. Autorka zauważa przy tym, że stan prawny, rynek wysoko punktowanych czasopism naukowych (niekoniecznie otwartych) i zasady budowania osobistej ścieżki kariery naukowej mogą wpływać niekorzystnie na udostępnianie otwarte prac doktorskich w repozytoriach (Śniechowska-Karpińska, 2016).

W 2016 r. przeprowadzono badanie wśród naukowców z Global South, aby poznać ich doświadczenia i podejście do publikacji w otwartym dostępie (Nobes, Harris, 2023). Na podstawie badań ankietowych eksplorowano praktyki badawcze i wydawnicze, doświadczenia OA z perspektywy bycia czytelnikiem i autorem, postawy i podejście do otwartego udostępniania danych. Respondenci badania pochodzili z 73 krajów, z czego 44% z Afryki, 37% z Azji i 11% z Ameryki Łacińskiej. Ponadto 5% respondentów pochodziło z Bliskiego Wschodu, a 2% z Europy Wschodniej. Jeśli chodzi o płeć, 74% respondentów stanowili mężczyźni a 26% kobiety. 38% respondentów było w wieku 24-34 lat, 35% w wieku 35-44 lat a 15% 45-54 lat. Respondenci reprezentowali różne dziedziny nauki: medycyna i zdrowie (33%), nauki społeczne (32%), nauki ścisłe (29%), oraz sztuka i nauki humanistyczne (6%). Badanie pokazało szeroki obraz postaw i świadomości na temat OA. Interesowano się wykorzystaniem literatury OA, publikowaniem w czasopismach OA, znajomością licencji Creative Commons, doświadczeniami badaczy dotyczącymi OA jako sposobu dzielenia się własną twórczością. W kontekście naszych badań interesujące były tu odpowiedzi na pytanie „kiedy szukasz czasopisma, w którym będziesz mógł publikować, co jest najważniejsze?”. Najczęściej wybieraną odpowiedzią było „związane z moją dyscypliną”. Następnie pojawiły się preferencje dotyczące wpływu czasopism. Ważne były także indeksowanie czasopism i jakość recenzji. 17% badanych publikowało wyłącznie w czasopismach subskrypcyjnych, 11% publikowało wyłącznie w czasopismach otwartych, a 44% w obu trybach. Ogółem 55% respondentów opublikowało artykuł w czasopismach OA. Spośród tych, którzy publikowali w czasopiśmie OA, 31% zrobiło to wyłącznie w czasopismach, które pobierały APC (Article Processing Charge, opłata za przetwarzanie artykułu), 29% w czasopismach, które nie pobierały APC, a 40% opublikowało w różnych czasopismach APC i innych OA. W sumie 71% osób, które publikowały w czasopismach OA deklarowało: sam zapłaciłem APC 60%, otrzymałem dofinansowanie zewnętrzne na opłacenie APC 8%, mój uniwersytet/instytucja zapłaciła APC 18%. Odnotowano także pozytywne nastawienie respondentów do udostępniania danych badawczych, ale podkreślono potrzebę skuteczniejszego informowania i wsparcia w tym zakresie (Nobes, Harris, 2023).

Warto przyrzeć się również wynikom badań dotyczących otwartego dostępu przeprowadzonych w ostatnich latach wśród polskich naukowców. W 2021 r. Leszek Szafrąński opublikował wyniki takich badań na społeczności badawczej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Większość przebadanych pracowników naukowych UJ, niezależnie od dyscypliny, którą reprezentują, uważa, że otwarty dostęp ma duże znaczenie dla jednostek, w których pracują, ale w zasadzie nie jest premiowany w żaden sposób. Podobnie większość badanych deklaruje korzystanie z publikacji udostępnionych w OA. 13% respondentów wyraziło opinię negatywną co do niczym nieograniczonego dostępu do publikacji. Jednocześnie 94% badanych jest czynnymi użytkownikami materiałów udostępnionych w otwartym dostępie. W celu pozyskiwania otwartych publikacji naukowych badacze z UJ wykorzystują głównie wyszukiwarki i agregatory, rzadziej są to płatne bazy danych, repozytoria czy biblioteki cyfrowe. Zamiar umieszczenia publikacji w repozytorium otwartym swojej uczelni wyraziło 84% badanych. (Szafrąński, 2021). Interesująco na tym tle przedstawiają się wyniki badań przeprowadzonych również wśród pracowników UJ. Ponad połowa respondentów (54%) zadeklarowała, że aktywnie dzieli się swoimi pracami, udostępniając je wszystkie (17%) lub większość z nich (37%) w otwartym dostępie. W tym obszarze najaktywniejsi są badacze reprezentujący nauki ścisłe i przyrodnicze. Spośród badanych 31% (w tym w większości przedstawiciele nauk humanistycznych) przyznała, że udostępnia mniejszą część swoich publikacji w otwartym dostępie. Pracownicy naukowcy UJ zostali zapytani o zalety publikowania otwartego. Potrafiło je wskazać 93% z nich, 11% odpowiedziało zaś, że nie dostrzega takich korzyści (wśród nich przeważali tacy, których publikacje są udostępniane w sposób otwarty przez wydawców lub w ogóle nie publikują w otwartym dostępie). Wśród pozytywów otwartego dostępu wymienili wpływ na rozwój nauki oraz przyspieszenie i popularyzację badań. 78% badanych uważa, że ich publikacje są częściej czytane oraz wzrasta ich cytowalność. Stwierdzają także wpływ OA na umacnianie się pozycji naukowca w reprezentowanej dyscyplinie. Otwarty dostęp daje im poczucie dzielenia się wiedzą, doświadczeniem i osiągnięciami. Respondenci zauważyli, że model otwarty pozwala na darmowy, łatwiejszy i szybszy dostęp do publikacji, co zwiększa popularność wyników ich badań, ale także wpływa na wizerunek uczelni i naukowców (51%). 19% badanych zauważyło również częstszą i łatwiejszą współpracę pomiędzy instytucjami naukowymi i naukowcami. W badaniu zapytano także o negatywy wynikające z otwartego dostępu – dostrzegło je 82% badanych publikujących w sposób otwarty i 83% tych, którzy tego nie robią. Najczęściej jako barierę wskazywano brak zgody wydawcy na otwarte udostępnienie publikacji (44%). 38% wskazań dotyczyło braku wiedzy ankietowanych, szczególnie z zakresu prawa autorskiego. Naukowcy z UJ wskazywali,

że nie wiedzą, jakimi prawami autorskimi w stosunku do swoich opublikowanych prac dysponują, nie są pewni, czy i jakie umowy wydawnicze ich obowiązują. 18% respondentów wskazało, że nie wie, w jaki sposób i gdzie mogą publikować w sposób otwarty. Przeszkodą okazało się także przygotowanie elektronicznej wersji drukowanej publikacji do zdeponowania w otwartym dostępie. 7% badanych wykazało się niepewnością co do właściwego oznaczania ich autorstwa w przypadku udostępnienia prac w OA, a także wyraziło obawy co do respektowania ich praw do takich publikacji (Guzy, 2021).

W omówieniu wyników badań dotyczących podejścia do otwartego dostępu w krajach o niskim i średnim dochodzie narodowym (Nobes, Harris, 2023) wspomniano o podejściu naukowców do danych otwartych, które obecnie są ważnym i dyskutowanym w świecie naukowym aspektem OA. Ankiętę na temat danych badawczych przeprowadzono wśród kadry naukowej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Uzyskane wyniki potwierdziły, że naukowcy potrzebują szkoleń w zakresie otwartych danych badawczych, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów prawnych. W opinii badaczy z UAM otwarte dane przyczyniają się do rozwoju kariery naukowej, ale też istnieją obawy co do kradzieży ich własności intelektualnej (Kuczkowska, 2021). W zakresie otwartości danych badawczych przebadano także naukowców z zakresu nauki o informacji (ang. *information science*). Choć badaniu została poddana mała grupa osób (11), to wyniki są warte przywołania. Informatolodzy, co do zasady, są chętni, by udostępnić dane badawcze. Ośmiu na jedenastu uczestników badania udostępniło już swoje zbiory danych przynajmniej raz, a dziesięcioro z nich zadeklarowało chęć udostępnienia swoich danych badawczych. Respondenci natomiast nie korzystają z otwartych danych badawczych, takie działanie wskazało zaledwie troje z nich. Jako powód wskazują brak odpowiednich danych lub niemożność ich odnalezienia. Wśród problemów z wykorzystaniem otwartych danych badawczych wskazano także kwestie prawne, brak kompleksowej dokumentacji i problemy dotyczące jakości materiału. Wśród czynników, które zachęcają informatologów do udostępniania otwartych danych badawczych są: dostarczenie innym informacji, wsparcia badawczego (możliwość ponownego użycia, inspiracja i nowe badania, dokonywanie porównań, łączenie danych, kontrola i weryfikacja jakości badań, zwiększenie efektywności procesu badawczego, przejrzystość i identyfikowalność danych, przyspieszenie postępu naukowego, powtarzalność procesu badawczego, interpretacja i zrozumienie danych, inspiracja dotycząca podejmowanych tematów badawczych, standaryzacja oraz interoperacyjność), interakcje społeczne (współpraca), wpływ na poczucie własnej wartości i autopromocję. Oprócz wsparcia badawczego wskazywano jeszcze na wsparcie społeczne, polityczne i edukacyjne. Zwrócono także uwagę na negatywy otwartego udostępniania

danych badawczych dostrzegane przez respondentów. Dominowały tu obawy prawne, ochrona prywatności uczestników badań, niewystarczająca wiedza naukowców, niewystarczające wsparcie, kwestie techniczne, brak odpowiednich danych badawczych do udostępniania, możliwość ponownego wykorzystania danych przez innych, wpływy społeczne, czynniki kulturowe, brak wymagań formalnych oraz politykę czasopism, w których publikowane są opracowania (Shutsko, Stock, 2023).

CELE I METODOLOGIA BADAŃ

Celem przedstawianych tu badań było poznanie postaw i praktyk polskich naukowców z dyscypliny nauk o komunikacji społecznej i mediach związanych z OA z perspektywy autora tekstów, jak i użytkownika zasobów OA. Badaniami objęto 785 osób. Zaproszenie do wypełnienia ankiety otrzymali drogą mailową naukowcy, którzy przy rozpoczęciu aktualnego okresu parametryzacyjnego (tj. w 2019 r.), zadeklarowali przynależność do wspomnianej dyscypliny w całości lub w części. Obecnie baza RADon wykazuje 868 przedstawicieli NoKSiM. Udało się na podstawie analizy zawartości witryn polskich uczelni odnaleźć adresy e-mail 785 osób i do tyłu osób rozesłano ankiety. Uzyskano 231 pełnych odpowiedzi, czyli zwrotność ankiety była na poziomie 29,43%. Cała populacja polskich przedstawicieli NokSiM wynosi obecnie 868 osób, czyli udało nam się uzyskać odpowiedzi od 26,61% wszystkich badaczy z tej dyscypliny. W badaniu udział wzięło 114 osób z tytułem doktora (49,35%), 64 profesorów uczelni ze stopniem doktora habilitowanego (27,71%), 21 profesorów (9,09%), 18 doktorów habilitowanych (7,79%) oraz 14 magistrów (6,06%). Naukowcy, którzy zdecydowali się w całości wypełnić kwestionariusz, w większości (w 100%), przypisani byli do dyscypliny nauki o komunikacji społecznej i mediach – tak zadeklarowało stu pięćdziesięciu respondentów (64,94%). Sześćdziesięciu badanych (25,97%) podało, że reprezentuje NoKSiM w części. Inny wybór zaznaczyło dwudziestu jeden badanych (9,09%), podając swoje obecne dyscypliny, nie zawsze aktualne – najprawdopodobniej w ostatnim czasie przeszły z NoKSiM do innych dyscyplin lub podały jeszcze swoje stare afiliacje. Respondentów zapytano następnie jakie dyscypliny reprezentowali przed 2017 r. Bibliologię i informatologię wskazało siedemdziesiąt sześć osób (32,90%), medioznawstwo – czterdzieści osiem (20,78%), nauki o polityce – dwadzieścia siedem (11,69%), literaturoznawstwo – jednaście (4,76%), socjologię – dziewięć (3,90%), językoznawstwo – osiem (3,46%), nauki o zarządzaniu – siedem (3,03%), informatykę, nauki filozoficzne, historyczne – po trzy osoby (1,30%). Dwadzieścia cztery osoby wskazały, że nie należały wcześniej do żadnej dyscypliny (10,39%), Jedenaście osób (4,76%) zadeklarowało

inne dyscypliny (cztery pedagogikę, po jednej informatykę techniczną i telekomunikację, media oraz politykę, sztuki filmowe i teatralne, biologię, nauki o poznaniu i komunikacji społecznej, geografii ekonomiczną, nauki społeczne), zaś jedna (0,43%) nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie. Największy reprezentowany przedział badanych przypada na osoby w wieku 46-60 lat (98 respondentów, 42,42%), niemal tyle samo osób zadeklarowało przedział wiekowy 31-45 lat (97 – 41,99%). Wiek 61 i powyżej uzyskał 35 wskazań (15,15%), zaś w przedziale do 30 lat umiejscowiła się jedna badana osoba (0,43%). W badaniu wzięło udział więcej kobiet (118 osób, 51,08%) niż mężczyzn (91 osób, 39,40%). Dwadzieścia dwie osoby nie chciało ujawniać płci w kwestionariuszu (9,52%). Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego przy wykorzystaniu autorskiej ankiety CAWI, przygotowanej za pomocą oprogramowania Lime Survey. Pytania w ankiecie podzielono na trzy sekcje. Sekcja pierwsza służyła poznaniu znajomości pojęcia OA wśród badanych oraz ich praktyk i postaw związanych z udostępnianiem tekstów w różnych rodzajach zasobów OA, z perspektywy autora. Druga sekcja służyła ustaleniu wiedzy, kompetencji i wzorców wyszukiwania oraz korzystania z materiałów udostępnionych w OA oraz potrzeb szkoleniowych w tym zakresie. Celem pytań zawartych w trzeciej sekcji było pogłębienie wiedzy o relacjach między wydawnictwem publikującym w OA a naukowcem jako jego klientem. Jak wspomniano powyżej, autorki wykorzystały część udostępnionego kwestionariusza badawczego SOAP przy konstruowaniu własnego narzędzia badawczego. Dotyczyło to szczególnie pierwszej części ankiety, kierowanej do autorów publikacji. Pytania, które wykorzystano w oryginalnej lub lekko zmodyfikowanej formie dotyczyły osób i czynników, które decydują o miejscu publikowania prac naukowych (A22 – pyt. 14 kwestionariusza SOAP), czynników ważnych przy wyborze czasopisma do publikowania (A26 – pyt. 18 kwestionariusza SOAP), stopnia trudności pozyskiwania środków finansowych na publikowanie w OA (A27 – pyt. 19 kwestionariusza SOAP), członkostwa w kolegiach redakcyjnych czasopism naukowych (A28 – pyt. 20 kwestionariusza SOAP), członkostwa w kolegiach redakcyjnych czasopism OA (A29 – pyt. 21 kwestionariusza SOAP), recenzowania tekstów na potrzeby czasopism OA (A30 – pyt. 22 kwestionariusza SOAP) oraz szeregu stwierdzeń dotyczących opinii badanych na temat publikowania w otwartym dostępie (A31 – pyt. 23 kwestionariusza SOAP) (por. Dallmeier-Tiessen i in., 2011; Kisilowska-Szurmińska, Głowacka, Pamuła, 2024).

Na potrzeby analizy sprawdzono rzetelność Sekcji 1, 2 i 3 kwestionariusza z wykorzystaniem współczynnika Alpha Cronbacha. Sprawdzono też zależności pomiędzy pytaniami dotyczącymi autorstwa tekstów w OA, zainteresowania poszerzaniem kompetencji w tym zakresie oraz udostępniania i korzystania ze źródeł w otwartym dostępie z wykorzysta-

niem testów chi-kwadrat niezależności². Wszystkie analizy zostały wykonane przyjmując z góry poziom istotności 0,05.

Dla każdej z sekcji wyznaczono wartości współczynnika Alpha Cronbacha. Ze względu na to, że wyświetlanie wszystkich pytań w tych sekcjach zależało od udzielenia odpowiedzi na pytanie 1 w pierwszej sekcji (Czy wie Pani/Pan co to jest otwarty dostęp (open access) do zasobów informacyjnych?) w celu wyznaczenia parametrów wzięły udział jedynie te ankiety, w których ta odpowiedź była twierdząca. Tabela 1 zawiera wyznaczone parametry oraz ich 95% przedziały ufności. Dla każdej z sekcji wartości te są do zaakceptowania, gdyż przekraczają lub są zbliżone do przyjętego w literaturze progu rzetelności wynoszącego 0,7.

Tabela 1. Wartości Alpha Cronbacha dla poszczególnych sekcji ankiety

	Cronbach's Alpha	95% CI
Sekcja 1	0,812	[0,775; 0,846]
Sekcja 2	0,69	[0,629; 0,746]
Sekcja 3	0,723	[0,666; 0,774]

W celu zbadania zależności pomiędzy udzielanymi pytaniami wykonano testy chi-kwadrat. Pokazały one relacje między odpowiedziami udzielanymi przez respondentów w różnych sekcjach kwestionariusza badawczego. Okazało się, że zależności te dotyczą różnych kwestii. Omówimy je przy przedstawianiu wyników badań związanych z każdą sekcją kwestionariusza.

Dane gromadzono w okresie od 30 listopada 2023 do 16 stycznia 2024 r. Jak wspomniano powyżej, autorki wykorzystały część udostępnionego kwestionariusza badawczego SOAP przy konstruowaniu własnego narzędzia badawczego. Dotyczyło to szczególnie pierwszej części ankiety, kierowanej do autorów publikacji. Pytania, które wykorzystano w oryginalnej lub lekko zmodyfikowanej formie, dotyczyły osób i czynników, które decydują o miejscu publikowania prac naukowych (A22 – pyt. 14 kwestionariusza SOAP), czynników ważnych przy wyborze czasopisma do publikowania (A26 – pyt. 18 kwestionariusza SOAP), stopnia trudności pozyskiwania środków finansowych na publikowanie w OA (A27 – pyt. 19 kwestionariusza SOAP), członkostwa w kolegiach redakcyjnych czasopism naukowych (A28 – pyt. 20 kwestionariusza SOAP), członkostwa w kolegiach redakcyjnych czasopism OA (A29 – pyt. 21 kwestionariusza SOAP), wykonywania usługi recenzowania tekstów na potrzeby czasopism OA (A30 – pyt. 22 kwestionariusza SOAP) oraz szeregu stwierdzeń

² Testy te wykonał Jakub Wojtasik z Ośrodka Analiz Statystycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

dotyczących opinii badanych na temat publikowania w otwartym dostępie (A31 – pyt. 23 kwestionariusza SOAP) (por. Dallmeier-Tiessen i in., 2011).

W niniejszym artykule omówiono wyniki badań związanych z pierwszą częścią ankiety, za pośrednictwem której starano się szczegółowo poznać stosunek (opinie) autorów do publikowania w OA, powody braku zainteresowania zamieszczaniem tekstów w OA oraz miejsca udostępniania tekstów w takich zasobach.

WYNIKI I DYSKUSJA

Spośród wszystkich respondentów 215 osób (96,54%) zna pojęcie OA. Brak wiedzy na ten temat zadeklarowało osiem osób (3,46%) badanych. Wśród nich było czterech mężczyzn, trzy kobiety i jedna osoba, która nie chciała podać płci. Cztery osoby mieściły się w przedziale wiekowym 31-45 lat, dwie – w przedziale 46-60 lat i dwie osoby powyżej 61 lat. Trzy osoby przed 2018 r. reprezentowały medioznawstwo, dwie – rozpoczęły pracę po powstaniu NoKSiM (nie należały wcześniej do innej dyscypliny), a trzy pozostałe przypisały się wcześniej do socjologii, nauk o polityce, a także do bibliologii i informatologii. Siedmioro respondentów posiadało stopień doktora a jedna osoba stopień doktora habilitowanego.

POSTAWY ZWIĄZANE Z PUBLIKOWANIEM W OA

172 osoby (77,13% ogółu badanych) zadeklarowały zamieszczanie swoich prac w zasobach OA. Wśród nich znajduje się osiemdziesięciu czterech naukowców ze stopniem doktora (73,68% badanych), pięćdziesięciu trzech ze stopniem doktora habilitowanego na stanowisku profesora uczelni (82,81%), siedemnastu profesorów tytularnych (80,95%), dwunastu doktorów habilitowanych (67,67%) oraz sześciu magistrów (42,86%). Jeśli chodzi o wiek, to siedemdziesiąt dwie osoby znajdują się w przedziale 31-45 lat i tyle samo w przedziale 46-60 lat (w obu przypadkach 74,23%) a wiek powyżej 61 lat w tej grupie zadeklarowało dwudziestu ośmiu badaczy (80,00%). Jak widać, w grupie profesorów aktywność w zakresie publikowania w OA jest największa, najmniejsza zaś w grupie magistrów, być może są to osoby mniej publikujące w ogóle. Wiek też nie jest tu czynnikiem różnicujących praktyki publikowania.

Dane statystyczne prezentujące odpowiedzi pozytywne związane z publikowaniem w zasobach OA wg przynależności naukowców do dyscypliny sprzed 2018 r. znajdują się w tabeli 2.

Tabela 2. Przynależność naukowców publikujących w OA do dyscyplin sprzed 2018 r.

Dyscyplina przed 2018	Liczba naukowców publikujących w OA	Liczba przebadanych ogółem	% liczby przebadanych w ramach dyscypliny
informatyka	3	3	100
filozofia	3	3	100
historia	3	3	100
nie należał	22	24	91,67
inne	10	11	90,91
literaturoznawstwo	9	11	81,82
nauka o polityce	21	27	77,78
bibliologia i informatologia	56	76	73,68
medioznawstwo	34	48	70,83
językoznawstwo	7	11	63,64
nauka o zarządzaniu	4	7	57,14

W dalszej analizie wyników przedstawionych w tabeli 2. ograniczono się jedynie do deklaracji naukowców z dyscyplin, w ramach których udało się uzyskać liczbę odpowiedzi większą niż 20. Widać tutaj, że badani przedstawiciele (przed 2018 r.) nauk o polityce stanowią największy odsetek osób publikujących w OA, nieco mniejszy procent badaczy wywodzi się z bibliologii i informatologii oraz z medioznawstwa. Różnice te nie są jednak duże. Należy również zaznaczyć, że osoby, które nie należały wcześniej do żadnej dyscypliny, w bardzo dużym stopniu (ok. 92%) aktywnie uczestniczą w ruchu OA. Trudno tutaj domyślić się powodów takiego wyniku, bo grupa ta jest zróżnicowana wiekowo – 59% z nich mieści się w przedziale wiekowym 31-45 lat, a pozostałe w przedziale 46-60 lat. Jedynym tropem mogą być dwa czynniki: pierwszy – niewielkie zróżnicowanie tych osób w zakresie stopni naukowych – są to albo doktorzy, albo osoby z tytułem zawodowym magistra, a tylko dwóch profesorów, a drugi – niedługi staż pracy na uczelni.

Powodów publikowania w zasobach OA jest wiele, a w ankiecie można było dokonać wyboru wielokrotnego oraz dodatkowo podać własne. Większość badanych wybiera taką strategię publikacyjną, ponieważ zależy im na upowszechnianiu i cytowaniu wyników badań – stu trzydziestu dziewięciu (86,88%). Wielu respondentów (99 osób, 61,88%) uważa, że ułatwia to współpracę naukową, pięćdziesięciu dziewięciu (36,88%) chce wspierać ruch OA, a czterdziestu dwu osobom (26,25%) zależy na promowaniu swojej uczelni. Takie odpowiedzi wskazują, że wielu naukowcom

zależy na rozwoju ruchu OA i wykazują bardzo otwartą, wręcz reformatorską postawę w tym zakresie. Jednak czterdzieści sześć osób (28,75%) zaznaczyło, że takie są wymagania grantodawców, co świadczy o postawie reaktywnej, która wcale nie dziwi. Zdarza się, że dobre praktyki w omawianym zakresie są wymuszane, ale przyczynia się to do rozwoju ruchu OA i być może też do zmian postaw w przyszłości. Duży wpływ na to będą zapewne miały względy ekonomiczne. Inne deklarowane pojedynczo przyczyny to: zapewnienie łatwego dostępu do publikacji, uczciwość takiej praktyki, otwarty charakter czasopism, w których chce się publikować i kierowanie się poziomem czasopisma, a nie jego otwartością czy jej brakiem. Padły również odpowiedzi: „efekt wyścigu szczurów naukowych”, „uważam to za absurd, ale systemowo nie ma wyboru”, „prace są zwykle udostępniane przez redakcje/wydawnictwa, bez mojego udziału” czy też „na prośbę wydawcy”. Te pojedyncze odpowiedzi ujawniają dużą różnorodność postaw – od postawy otwartej, obojętnej, po bardzo negatywną.

POSTAWY I KOMPETENCJE ZWIĄZANE Z BRAKIEM ZAINTERESOWANIA ZAMIESZCZANIEM TEKSTÓW W OA

Osoby (pięćdziesiąt dziewięć odpowiedzi, 26,45% respondentów), które nie zamieszczają prac w otwartym dostępie, zostały zapytane o powody wyboru takiej strategii publikacyjnej. Można było wybrać kilka z zaproponowanych odpowiedzi lub podać własne. Respondenci najczęściej wskazywali, że uczelnia nie zachęca do umieszczania prac w otwartym dostępie – siedemnaście osób spośród pięćdziesięciu dziewięciu (33,33% odpowiedzi). Sporo badaczy również zadeklarowało brak wiedzy na temat możliwości publikowania ze względu na nieznaną prawo autorskiego – szesnaście osób (31,37%). Część respondentów – trzynaście osób (25,49%) stwierdziła także, że nie potrafi znaleźć odpowiednich zbiorów otwartego dostępu, w których może publikować swoje prace, bądź nie potrafi zamieszczać swoich prac w repozytoriach i bibliotekach cyfrowych – również trzynaście osób (25,49%). Jedenaście osób (21,57%) stwierdziło, że nie może pokryć opłat za publikowanie w otwartych czasopismach, a sześć – że nie chce tak publikować. Podano też inne powody: „nie prowadzę takich badań”, „robią to za mnie niektóre wydawnictwa, w których publikuję” oraz „nie zależy mi na tym”. Analiza podanych przez respondentów przyczyn prowadzi do wniosku, że większa część osób niepublikujących w OA wykazuje postawy negatywne głównie powodowane brakiem motywatorów ze strony uczelni, a także przyczynami ekonomicznymi bądź brakiem zainteresowania publikowaniem otwartym. Zwraca jednak również uwagę deklarowany przez badanych brak wiedzy i kompetencji w omawianym zakresie.

W związku z tą ostatnią deklaracją ciekawe są opinie i postawy respondentów wobec szkoleń w zakresie udostępniania publikacji w OA. Sto siedem osób (47,98% wszystkich badanych) stwierdziło, że ich uczelnia organizuje takie szkolenia, trzydzieści osiem osób (17,04%), że nie. Pozostali – siedemdziesięciu ośmiu naukowców (34,98%) stwierdziło, że nie wiedzą, gdyż: nie docierają do nich informacje o takich szkoleniach (pięćdziesiąt trzy osoby, 67,95% z tej grupy), a trzynaście osób (16,67%) to nie interesuje. Dwanaście spośród osób, które nie wiedzą o szkoleniach, podało inne powody, a są nimi: brak potrzeby szkoleń, przeoczenie informacji o szkoleniach, traktowanie szkoleń jako straty czasu bądź wysoka ocena własnych kompetencji w tym zakresie.

W odpowiedzi na pytanie, czy ankietowani chcieliby uczestniczyć w takich szkoleniach stu trzydziestu pięciu respondentów (60,54%) odpowiedziało pozytywnie. Dziewięćdziesiąt osób (66,67%) zadeklarowało chęć uczestniczenia w szkoleniach z zakresu finansowania publikacji w czasopiśmie OA, osiemdziesiąt jeden (60,00%) – z umiejętności zamieszczania zasobów i danych w repozytoriach naukowych, siedemdziesiąt cztery (54,81%) – z wyszukiwania zasobów OA, siedemdziesiąt jeden (52,59%) – z zarządzania danymi badawczymi, zasad FAIR i udostępniania danych a sześćdziesiąt pięć (48,15%) – z praw autorskich w ramach OA.

Jak widać, potrzeby szkoleń związanych z udostępnianiem zasobów poprzez otwarte kanały komunikacji naukowej oraz ich wyszukiwania jest duża i różnorodna.

MIEJSCA UDOSTĘPNIANIA TEKSTÓW W OA

Jak już wspomniano, stu siedemdziesięciu dwóch respondentów zadeklarowało udostępnianie prac w zasobach OA. W tabeli 3 przedstawiono wyniki tych deklaracji w podziale na rodzaje zasobów OA.

Tabela 3. Miejsca udostępniania tekstów w OA (wybór wielokrotny – nie sumuje się do 100%; N=172)

	Liczba deklaracji respondentów	%N
Czasopisma	160	93,02
Repozytoria naukowe	145	84,30
Serwisy społecznościowe	90	52,33
Biblioteki cyfrowe	81	47,09
Repozytoria surowych danych	44	25,58

Jak widać, respondenci najczęściej wybierają czasopisma. Jest to bardzo powszechna praktyka wśród osób, które odpowiedziały na ankietę. Jednak prawie równie popularnymi otwartymi kanałami komunikacji są

repozytoria naukowe. Około połowa deklaracji dotyczy zamieszczania tekstów w naukowych serwisach społecznościowych i bibliotekach cyfrowych, a najmniej popularne są repozytoria surowych danych.

Analiza wyników deklaracji udostępniania tekstów w naukowych serwisach społecznościowych wykazała, że największą popularnością wśród badanych cieszy się ResearchGate – siedemdziesiąt dziewięć osób stanowiących 87,78%, następnie Publons – sześćdziesięciu sześciu naukowców (67%) oraz Academia.edu – pięćdziesiąt siedem osób (63,33%). Pięć osób (5,56%) zadeklarowało, że publikuje w innych, niewskazanych w kwestionariuszu zasobach, a są nimi: Slideshare, LinkedIn, Otwarte Zasoby Edukacyjne, kanał YouTube oraz Platforma Otwartej Nauki.

POSTAWY I PRAKTYKI WOBEC PUBLIKOWANIA W POSZCZEGÓLNYCH RODZAJACH ZASOBÓW OA

Analiza ilościowa i jakościowa powodów udostępniania tekstów w zasobach OA powie nam więcej o postawach i kompetencjach respondentów w tym zakresie. Badani mieli tu możliwość dokonywania wielokrotnego wyboru spośród proponowanych w ankiecie przyczyn oraz dodawania własnych (w rubryce „Inne”). W odniesieniu do czasopism najistotniejszą deklarowaną przyczyną jest chęć upowszechniania i cytowania wyników badań – wskazało ją sto trzydzieści dziewięć osób (88,28%), następnie motywacja związana z ułatwieniem współpracy naukowej – dziewięćdziesięciu dziewięciu (61,88%) oraz ze wspieraniem ruchu OA – pięćdziesięciu dziewięciu respondentów (36,88%), a także promowaniem swojej uczelni – czterdzieści dwie deklaracje (26,25%). Istotna jest też kwestia wymagań grantodawców – czterdzieści sześć deklaracji (28,75%). Są też inne, wskazane przez osiem osób (5,00%), które brzmią: „łatwy dostęp do publikacji”, „uważam to za uczciwą praktykę naukową”, „pisma mają charakter OA”, „efekt wyścigu szczurów naukowych”, „uważam to za absurd, ale systemowo nie ma wyboru”, „Część prac w OA, część w zamkniętym dostępie. Kieruję się poziomem czasopisma, nie OA”, „prace są zwykle udostępniane przez redakcje/wydawnictwa, bez mojego udziału”, „na prośbę wydawcy”. Jak widać, deklaracje badanych naukowców wskazują najczęściej postawy otwarte, jednak w dużej mierze związane ze skutecznym kształtowaniem kariery naukowej (cytowania, współpraca naukowa), ale również związane z promowaniem OA i własnej uczelni. Ponad 20% deklaracji świadczy o postawach reaktywnych – wymuszonych polityką naukową. Okazjonalnie – w niektórych wypowiedziach z grupy „inne” – widać postawy obojętne lub negatywne.

W odniesieniu do udostępniania w repozytoriach naukowych można zauważyć również duże zainteresowanie upowszechnianiem i cytowaniem wyników badań – tę opcję zaznaczyło sto dwadzieścia osiem osób, co stanowi 88,28% wszystkich badaczy przekazujących swoje prace do

takich zasobów. Drugim pod względem liczby wskazań było ułatwienie współpracy naukowej – dziewięćdziesięciu dwóch badanych (63,45%), a następnie motyw wspierania ruchu OA – sześćdziesiąt osób (41,38%) i promocji uczelni – pięćdziesiąt dziewięć deklaracji (40,69%). Wymagania grantodawców zaznaczyło trzydziestu jeden naukowców (21,38%). W rubryce „Inne” sześć osób (4,14%) wpisało swoje opinie: „może dla kogoś moja praca będzie przydatna”, „muszę uczestniczyć w wyścigu szczurów”, „jestem o to proszony, a ja nie widzę przeciwwskazań”, „łatwe systemy w obsłudze”, „Uważam to za absurd, nauka i wiedza powinny być dostępne dla wszystkich, tymczasem gros czasopism leży za paywallami. Poza tym absurdem jest nakładanie obowiązku popularyzacji wyników badań i publikacji na autorów tekstów, to powinna być rola wydawnictw tak jak funkcjonuje to w normalnej branży książek”, „są udostępniane bez mojego udziału, po wyrażeniu zgody”.

Powyższe wyniki dotyczące aktywnego korzystania z repozytoriów są właściwie identyczne z motywacjami i postawami deklarowanymi w kontekście publikowania w czasopismach OA.

Jak widać w tabeli 3, udostępnianie publikacji w bibliotekach cyfrowych jest mniej popularne i zdecydowała się na nie mniej niż połowa respondentów zamieszczających swoje prace w OA. Biblioteki cyfrowe mają odmienny charakter niż repozytoria naukowe i udostępnianie prac odbywa się w nich na innych zasadach, stąd być może mniejsza popularność tego kanału OA. I w tym przypadku motywy respondentów związane z omawianą kwestią są podobne, jak te przedstawione wyżej. Głównymi deklarowanymi powodami są: upowszechnianie i cytowanie wyników badań (sześćdziesiąt pięć osób, 80,25%), ułatwienie współpracy naukowej (czterdzieści dziewięć osób, 60,49%), promocja uczelni (trzydzieści cztery osoby, 41,98%) oraz wspieranie ruchu OA (dwadzieścia dziewięć osób, 35,80%). Mniej istotne jest spełnianie wymagań grantodawców – dziewiętnaście odpowiedzi (23,46%). Badani podali też własne komentarze: „pracujemy po to, by każdy mógł zapoznać się z wynikami naszej pracy”, „takie są założenia redakcji/wydawnictw”, „czasem przychylam się do prośby wydawcy”. Tutaj też mamy do czynienia z postawami otwartymi wobec ruchu OA, w dużej mierze ukierunkowanymi na rozwój własnej kariery naukowej.

Repozytoria surowych danych badawczych są kanałem OA o najmniejszej popularności wśród respondentów – nieco powyżej 25% uczestniczących w badaniu osób publikujących w zasobach OA je wybiera. Główne powody niewielkiego zainteresowania nimi u autorów badań to brak takich wymogów – sześćdziesiąt trzy osoby (49,22%), brak wiedzy o takich kanałach wśród osób oddających swoje prace do zasobów OA – czterdzieści trzy osoby (33,59%), także nieznanostwo repozytoriów związanych z tematyką badań – trzydzieści cztery odpowiedzi (26,56%), brak

umiejętności zamieszczania w nich badań (20 osób, 15,63%), jak i niechęć do udostępniania danych badawczych (szesnastu respondentów, 12,50%) czy też obawy przed nieetycznym ich wykorzystaniem (dwadzieścia trzy osoby, 17,97%). Jak widać, negatywne postawy wobec prezentacji wyników badań w takich repozytoriach wynikają głównie z braku wiedzy i kompetencji badanych lub niechęci i obaw, które może zostałyby rozwiane przez głębszą wiedzę na ten temat. Zapewne jest to też kwestia czasu i upowszechnienia tych zasobów. Natomiast osoby oddające swoje dane do takich repozytoriów kierują się bardzo podobnymi motywami, jak w przypadku publikowania prac w innych zasobach OA, dodatkowo trzy osoby zadeklarowały, że chciały przetestować procedurę deponowania danych, zyskać w ten sposób przychyłność recenzentów lub spełnić wymogi czasopisma.

Interesującą kwestią jest też dość duża popularność publikowania w naukowych serwisach społecznościowych. Powody takiej aktywności wskazują na postawy otwarte, z dużym naciskiem na upowszechnienie własnych prac (ponad 91% respondentów), ułatwienie współpracy (ponad 73%) i promocję uczelni (ponad 32%). Część respondentów dodała komentarze: „chciałam przetestować możliwości serwisu”, „może ktoś zechce skorzystać”, „obowiązek uczelniany”, „uczestniczę w wyścigu szczurów”, „łatwa dydaktyka”. Jak widać, te komentarze zwracają uwagę na całe spektrum zagadnień związanych z udostępnianiem materiałów w OA, nie tylko w serwisach społecznościowych. Bardzo interesujące jest wskazanie tutaj na obowiązek uczelniany.

WNIOSKI

Znajomość pojęcia Open Access jest powszechna wśród polskich naukowców z dyscypliny NoKSiM. Jak wynika z zaprezentowanych tu wyników badań, dość powszechna jest też praktyka zamieszczania prac w różnych rodzajach zasobów OA, niezależnie od wieku, stopnia czy tytułu naukowego lub też dyscypliny, którą autorzy reprezentowali przed 2018 r. W gronie publikujących wyróżniają się aktywnością jedynie osoby, które przed 2018 r. nie należały do żadnej dyscypliny, czyli zatrudnione na uczelniach w ostatnich latach. Respondenci najczęściej wybierają publikowanie w czasopismach. Niemal równie popularnymi otwartymi kanałami komunikacji są repozytoria naukowe. Znacznie mniej (około połowa) deklaracji dotyczy zamieszczania tekstów w naukowych serwisach społecznościowych i bibliotekach cyfrowych, a najmniej popularne są repozytoria surowych danych. Zarówno znajomość, jak i deklarowana aktywność publikacyjna (z uwzględnieniem jej intensywności i preferowanych miejsc zamieszczania treści) pozostają w zgodzie z wynikami

wcześniejszych badań. Pozytywne nastawienie do OA oraz rosnące z biegiem czasu doświadczenie w korzystaniu z tej opcji publikacyjnej są analogiczne do tych deklarowanych w projektach krajowych, jak i w SOAP (niekiedy także wyższe).

To samo podobieństwo obserwujemy, jeśli chodzi o powody i cele pasywnego i aktywnego korzystania z OA. Większość badanych publikuje swoje teksty, ponieważ zależy im na upowszechnianiu i cytowaniu wyników badań, uważa, że ułatwia to współpracę naukową oraz chce wspierać ruch OA lub promować swoją uczelnię (por. np. Dallmeier-Tiessen S. i in., 2011; Guzy, 2021). Wynika z tego, że wielu naukowcom zależy na rozwoju ruchu OA i wykazują bardzo otwartą, wręcz reformatorską postawę w tym zakresie. Negatywne postawy wobec prezentacji wyników badań w takich repozytoriach wynikają głównie z braku wiedzy i kompetencji badanych lub niechęci i obaw, które może zostałyby rozwiane przez głębszą wiedzę na ten temat (por. Swan, 2006; Creaser, 2010; Guzy, 2021). Z pewnością jest to też kwestia czasu i upowszechnienia tych zasobów.

Jednak ok. 29% osób publikujących w OA wskazało na podążanie za wymaganiami grantodawców, co świadczy o postawie reaktywnej, która, jak już wspomniano przy omawianiu wyników badań, wcale nie dziwi. Dobre praktyki w omawianym zakresie są wymuszane, ale przyczynia się to do rozwoju OA i być może też do zmian postaw w przyszłości. Duży wpływ na to będą zapewne miały względy ekonomiczne. Jedynie pojedyncze odpowiedzi ujawniają odmienne postawy, o zróżnicowanym zabarwieniu emocjonalnym – od postawy otwartej, obojętnej, po bardzo negatywną.

Zwrócić też trzeba uwagę na opinie osób niepublikujących w OA. Jest ich ponad 26% wśród wszystkich respondentów. Podkreślali oni, że uczelnia nie zachęca do umieszczania prac w otwartym dostępie lub deklarowali brak wiedzy na temat możliwości publikowania lub brak odpowiednich funduszy (por. Creaser, 2010; Dallmeier-Tiessen S. i in., 2011).

Przedstawione wyniki potwierdzają, że ruch OA oraz związane z nim możliwości publikowania zarówno w czasopiśmie, jak i w innych typach zasobów cyfrowych, trwale zmieniają wybory i praktyki publikacyjne badaczy. Dotyczy to również tej specyficznej grupy respondentów, związanych z naukami o komunikacji społecznej i mediach. Wydaje się, że reprezentowana przez nich dyscyplina, choć z racji obszaru badawczego mogłaby sugerować większą otwartość na aktywne promowanie nowych kanałów komunikacji naukowej, nie ma wpływu na praktyki wydawnicze. Wśród osób korzystających z możliwości wydawania w OA dominują postawy i motywy utylitarne (cytowalność, współpraca, dostępność), częściowo także wynikające z uwewnętrznionego przekonania o słuszności tej formy udostępniania wyników badań lub z poczucia związku z macierzystą uczelnią. W badanej próbie znaleźli się również naukowcy nieko-

rzystający z tej ścieżki publikacyjnej (z powodu braku wiedzy i umiejętności lub z przyczyn ekonomicznych) oraz jej zdecydowani przeciwnicy (w mniejszości). Przedstawione wyniki wyraźnie korespondują z badaniami prowadzonymi na świecie już wcześniej i widać, że podstawowe opinie i zastrzeżenia naukowców związane z publikowaniem w zasobach OA mimo upływu czasu i rozpowszechniania się tego ruchu, nie ulegają zmianie. Dlatego, mimo dużej popularności publikowania w OA, wciąż aktualna pozostaje potrzeba prowadzenia edukacji w tym zakresie (dotycząca zarówno kwestii ekonomicznych, jak i praktycznych i prawnoautor- skich). Nie stanowi to zaskoczenia, jako że obserwujemy dużą dynamikę, zarówno jeśli chodzi o „otwieranie” tytułów czasopism, jak i pojawianie się nowych możliwości udostępniania (np. repozytoria danych badaw- czych), a w konsekwencji zmiany w polityce wydawniczej, finansowaniu nauki i jej organizacji. Zmienność jest także cechą populacji – kolejnych pokoleń badaczy. To z kolei stanowić może wskazówkę do dalszych ba- dań. W przedstawionych badaniach to osoby z dłuższym doświadcze- niem akademickim częściej deklarowały korzystanie z OA jako ścieżki publikowania, jednak sytuacja może się z upływem czasu zmieniać, co warto obserwować.

Autorki zdają sobie sprawę z ograniczeń prezentowanego projektu. Udało się przebadać jedynie trochę ponad 25% populacji wszystkich pol- skich badaczy należących do NoKSiM, więc wyników i wniosków nie można przenieść na całą populację, a dane są oparte na deklaracjach na- ukowców. Jednak obraz, który się wyłonił, jest w wielu miejscach zbieżny z wynikami innych badań – zagranicznych i polskich – szczególnie w od- niesieniu do respondentów z nauk społecznych.

BIBLIOGRAFIA

- Creaser, C. (2010). Open Access to Research Outputs – Institutional Policies and Researchers’ Views: Results From Two Complementary Surveys. *New Review of Academic Librarianship*, 16(1), 4-25, <https://doi.org/10.1080/13614530903162854>.
- Dallmeier-Tiessen, S. et al. (2011). *Highlights from the SOAP project survey. What Scientists. Think about Open Access Publishing*. ArXiv, <https://arxiv.org/abs/1101.5260>.
- Dull, F.W., & Minishi-Majanja, M.K. (2009). Researchers’ Perspectives on Open Access Scholarly Communication. *Tanzanian Public Universities, South African Journal of Information Management*, 11(4), 1-14 <https://doi/pdf/10.10520/EJC46324>.
- Guzy, K. (2021). Otwarty dostęp: dylemat współczesnego naukowca. W: P. Korycińska (red.), *Horyzonty informacji* (s. 57-68). Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska.
- Kisilowska-Szurmińska, M., Głowacka, E., & Pamuła-Cieślak, N. (15.03.2024). *Badanie praktyk korzystania z publikowania otwartego wśród polskich naukowców*

- w zakresie nauk o komunikacji społecznej i mediach, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/7006>.
- Kuczkowska, M. (2021). Otwarte dane badawcze: sondażowa analiza doświadczeń i potrzeb pracowników uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. *Przegląd Biblioteczny*, 89(4), 479-494, <https://doi.org/10.36702/pb.876>.
- Marcinek, M. (2012). Opinie naukowców na temat publikowania na zasadach open access w świetle badań realizowanych w ramach projektu Study of Open Access Publishing (SOAP) W: *Otwarte zasoby wiedzy: nowe zadania uczelni i bibliotek w rozwoju komunikacji naukowej*, Kraków, Zakopane, 15-17 June 2011, <http://eprints.rclis.org/17290>.
- Niezgódka, M. et al. (2011). *Wdrożenie i promocja otwartego dostępu do treści naukowych i edukacyjnych. Praktyki światowe a specyfika polska. Przewidywane koszty, narzędzia, zalety i wady*. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.
- Nobes, A., & Harris, S. (2023). Open Access in low- and middle-income countries: attitudes and experiences of researchers. *Emerald Open Research*, 1(3). <https://doi.org/10.1108/EOR-03-2023-0006>.
- Plan S (b.d.). <https://otwartanauka.pl/plan-s>.
- Shutsko, A., & Stock, V. (2023). Information Scientists' Motivations for Research Data Sharing and Reuse. *Libri*, 73(4), 307-320, <https://doi.org/10.1515/libri-2023-0052>.
- Spezi, V. et al. (2013). Researchers' green open access practice: a cross-disciplinary analysis. *Journal of Documentation*, 69(3), 334-359.
- Swan, A. (2006). The culture of Open Access: researchers' views and responses W: N. Jacobs (ed.), *Open Access: Key Strategic, Technical and Economic Aspects*, <https://eprints.soton.ac.uk/262428>.
- Szafrański, L. (2021). Otwarta nauka w opinii naukowców z Uniwersytetu Jagiellońskiego. W: P. Korycińska (red.), *Horyzonty informacji* (s. 46-56). Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska.
- Śniechowska-Karpińska, A. (2016). Zapewnienie czytelnikom otwartego dostępu do publikacji a postawy autorskie i uregulowania prawne na uczelni wyższej na przykładzie Biblioteki Cyfrowej i Repozytorium Uniwersytetu Medycznego w Lublinie. *Forum Bibliotek Medycznych*, 9(1), 98-116.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 12 lipca 2024 r.

EWA GŁOWACKA

Institute of Information and Communication Research, Faculty of Philosophy and Social Sciences

Nicolaus Copernicus University in Toruń

e-mail: egt@umk.pl

ORCID 0000-0001-9538-9386

MAŁGORZATA KISIŁOWSKA-SZURMIŃSKA

Faculty of Journalism, Information and Book Studies

University of Warsaw

e-mail: mdkisilo@uw.edu.pl

ORCID 0000-0001-5733-5424

NATALIA PAMUŁA

Institute of Information and Communication Research, Faculty of Philosophy and Social Sciences

Nicolaus Copernicus University in Toruń

e-mail: napa@umk.pl

ORCID 0000-0002-0686-7268

POLISH REPRESENTATIVES OF SOCIAL COMMUNICATION AND MEDIA SCIENCES WHO PUBLISH IN OPEN ACCESS RESOURCES – ATTITUDES, OPINIONS, PRACTICES

KEYWORDS: Scholarly communication. Open Access. Practices. Attitudes. NoKSiM (Social Communication and Media Sciences)

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The authors aimed to explore the practices, opinions, and attitudes of Polish scholars who represent NoKSiM related to the publication of their works and research data in various Open Access (OA) resources. **Research methods** – Statistical and qualitative analysis; data was obtained through a CAWI survey. **Results** – The most significant finding is the high level of awareness of OA concept and resources, as well as considerable involvement of the scholars as regards publishing in these resources. It was observed that attitudes towards OA publishing were largely open and positive; however, there were also reactive or negative attitudes, stemming from various reasons presented in the article. **Conclusions** – There is a need for further development of scholars' knowledge and competencies related to OA publishing - this should contribute to the shift in attitudes and practices in this area, as well as some change in universities' approach to the funding and evaluation of such publications.